ACTA LINGUISTICA LITHUANICA

XLVIII (2003), 143 – 158

Lietuvių kalbos daiktavardiniai junginiai sintaksinių ryšių požiūriu

RAMUNĖ VASKELAITĖ

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

In this paper, a new classification of Lithuanian nominal groups is proposed, based on criteria different from those formerly used in Lithuanian grammar. Whereas the traditional classifications were based on heterogeneous criteria, partly syntactic but predominantly morphosyntactic, the classification proposed here is based on the fundamental distinction opposing complements to modifiers, regardless of morphosyntactic features.

1. PRIJUNGIAMŲJŲ ŽODŽIŲ RYŠIŲ KLASIFIKAVIMAS IR JO KRITERIJAI

Naujausioje lietuvių kalbos sintaksėje prijungiamuosius žodžių ryšius linkstama klasifikuoti pagal grynai formalų kriterijų. Atsižvelgiant į junginio priklausomojo dėmens formaliąją raišką skiriami trys prijungimo būdai: derinimas, valdymas ir šliejimas (Ambrazas 1986: 7–9; Ambrazas, red., 1997: 480; Labutis 1998: 29–43). Kai kur dar skiriamas formų koreliavimas (Labutis 1998: 38), bet paprastai jį linkstama laikyti tam tikru derinimo porūšiu (Ambrazas 1986: 7–9; Ambrazas, red., 1997: 480). Klasifikuojant ryšius pagal priklausomojo dėmens formaliąją raišką, derinimas paprastai nusakomas kaip „priklausomojo žodžio morfologinės formos (linksnio, skaičiaus, giminės) parinkimas pagal pagrindinį žodį“, valdymas – kaip „priklausomojo žodžio linksnio formos parinkimas, sąlygojamas pagrindinio žodžio junglumo“, o šliejimas – kaip „prijungimas, neišreikštas priklausomojo žodžio kaitybos galūne“ (Ambrazas, red., 1997: 480–481). Pasirinkus formos kriterijų, tarp atskirų prijungimo būdų nubrėžiamos labai aiškios ribos. Praktiškai nustatyti bet kurio daiktavardinio junginio dėmenis siejančius ryšius visai paprasta: junginiai, kurių priklausomasis dėmuo turi formaliuosius rodiklius, pritaikytus prie pagrindinio dėmens formaliųjų rodiklių (*varinė rankena, medinis šaukštas, devyni broliai, visi žmonės*), laikytini sudarytais derinimo būdu, visuose junginiuose, kurių priklausomasis dėmuo turi skirtingą nuo pagrindinio dėmens linksnio formą (*laiško rašymas, aukso žiedas, dovana tėvams, kelias paupiu*), įžiūrėtinas valdymas, o tie junginiai, kurių priklausomasis dėmuo neturi jokio formalaus rodiklio (*viltis sugrįžti, proga apsilankyti, žingsnis atgal, gyvenimas svetur*), skirtini prie šliejimo būdu sudarytų junginių grupės. Vis dėlto tokia praktiniu požiūriu paranki klasifikacija nurodo ne tiek sintaksinius, kiek morfologinius ryšio skirtumus. Kai kuriuose darbuose derinimas, valdymas ir šliejimas sintaksiniais ryšiais nė nevadinami – jie įvardijami kaip formalieji žodžių santykiai arba formalieji santykių raiškos būdai (Labutis 1998: 29–43). Tokią žodžių ryšių sampratą, matyt,

daug lemia dabartinėje lietuvių kalbos sintaksėje keliamas uždavinys „kuo aiškiau apibrėžti ir vienu pagrindu skirti bent svarbiausias formos ir semantikos lygmenų kategorijas“ (Ambrazas 1986: 4). Žodžių ryšiai priskiriami prie formos lygmens kategorijos, juos klasifikuojant ir apibrėžiant atsiribojama nuo žodžio reikšmėje glūdinčios ypatybės reikalauti tam tikro priklausomojo nario.

Kitokia prijungiamųjų ryšių klasifikacija būdinga ankstesniųjų metų lietuvių kalbos sintaksei. Joje ryšiai klasifikuojami orientuojantis į žodžių junginio pagrindinio dėmens keliamą ar nekeliamą tam tikrą reikalavimą, bet kartu atsižvelgiama ir į priklausomojo dėmens formaliąją raišką (Balkevičius 1963: 29–39; Kalinauskas 1961: 31–34; 1972: 3–6; Ulvydas, red., 1976: 12–17; Sirtautas 1981: 14; Sirtautas, Grenda 1988: 38–42). Du prijungimo būdus – valdymą ir šliejimą siekiama atskirti pagal du kriterijus iš karto – pagrindinio dėmens keliamą reikalavimą ir priklausomojo dėmens formą: „Valdymu laikomas toks sintaksinis ryšys, kai pagrindinis dėmuo reikalauja tam tikros priklausomojo dėmens formos (priklausomasis dėmuo formaliai yra apibrėžtas pagrindinio dėmens). Šliejimu vadinamas toks ryšys, kai priklausomasis dėmuo prisijungia prie pagrindinio, pastarojo nereikalaujamas; jis formaliai neapibrėžtas, tik logiškai siejamas su pagrindiniu dėmeniu“ (Ulvydas, red., 1976: 12). Derinimo ryšys jau siejamas tik su priklausomojo dėmens forma: „Derinimu vadinamas priklausomojo dėmens formos prisiderinimas prie pagrindinio dėmens formos“ (Ulvydas, red., 1976: 11).

Kaip rodo konkretūs ryšių atvejai, suderinti du skirtingus kriterijus praktiškai neįmanoma. Lietuvių kalboje esama daug žodžių ryšių atvejų, kai priklausomasis dėmuo yra kaitomas, bet pagrindinio nėra reikalaujamas (vietininkas ar prielinksninės konstrukcijos, kai kurie kilmininkai), arba kai priklausomasis dėmuo neturi formaliųjų rodiklių, bet yra reikalingas pagrindiniam žodžiui (kai kurios bendratys, prieveiksmiai ar siekiniai). Veiksmažodžių valentingumo tyrinėjimai, ypač pravartūs žodžių ryšiams aiškinti, irgi patvirtina, kad būtinieji valentiniai palydovai ne visuomet turi kaitybos formas, o nebūtinieji veiksmažodžio palydovai ne visuomet esti formaliai nežymėti nariai (Sližienė 1986: 45–96, 1994, 1998). Čia paminėtus ryšių atvejus skiriant valdymo ar šliejimo grupei, tenka nuspręsti, kurį iš dviejų kriterijų pripažinti svarbesniu. Išsamiausiame sintaksinių ryšių apraše – tritomėje „Lietuvių kalbos gramatikoje“ – elgiamasi nenuosekliai: vienu atveju svarbesniu pripažįstamas vienas, kitu – kitas kriterijus. Pavyzdžiui, aplinkybinės reikšmės linksniai bei prielinksninės konstrukcijos laikomos šliejamomis, nes pagrindinis dėmuo jų nereikalauja. Tačiau kitąkart labiau atsižvelgiama ne į keliamą ar nekeliamą reikalavimą, o į formaliosios raiškos turėjimą, ir visi su daiktavardžiais siejami kilmininkai laikomi valdomais – iš tiesų pagrindinio dėmens jie kartais reikalaujami ne ką daugiau nei aplinkybinės reikšmės linksniai ar prielinksninės konstrukcijos. Pagal gramatiką išeina, kad žodžių ryšius junginiuose *kalnų ežeras, miesto namas, Afrikos smėlynai, rudens naktis, aukso žiedas* reikia skirti nuo junginių *ežeras kalnuose, namas mieste, smėlynai Afrikoje, naktis rudenį, žiedas iš aukso* dėmenis siejančių ryšių – pirmuosius laikyti valdymu, antruosius – šliejimu. Antra vertus, ir aplinkybinės reikšmės priklausomieji dėmenys pagrindiniam žodžiui gali būti reikalingi. Pavyzdžiui, tokių dėmenų reikalauja veiksmažodžiai *ateiti, išeiti, keliauti, žygiuoti,* taigi ir iš jų padaryti daiktavardžiai,

o dauguma konkrečiosios reikšmės daiktavardžių, pavyzdžiui, *ežeras, namas,* jų visai nereikalauja. Gramatikoje tokių skirtumų nepaisoma – tiek junginyje *troba kaime*, tiek *žygis į Lietuvą* ar *kelionė iki Vilniaus* įžvelgiamas šliejimas. Nieko nepasakoma dėl tų daiktavardinių junginių, kurių priklausomasis dėmuo reiškiamas bendratimi. Apskritai minėtos gramatikos sintaksinių ryšių skyriuje aptariami ne visi daiktavardinių junginių sintaksinių ryšių atvejai, o daiktavardinių junginių skyriuje dėmenų ryšiai apskritai neanalizuojami.

Užsienio kalbotyroje sintaksiniai ryšiai paprastai apibrėžiami ir skirstomi pagal vieną kriterijų – pagrindinio dėmens reikalavimą ar nereikalavimą. Remiantis šiuo kriterijumi dažniausiai skiriami dvejopi junginių priklausomieji dėmenys: papildiniai (*complements*) – pagrindinio dėmens reikalaujami priklausomieji dėmenys ir modifikatoriai (*modifiers*) – pagrindinio dėmens nereikalaujami priklausomieji dėmenys. Naujausiame kalbotyros terminų žodyne skiriami dvejopi žodžių ryšiai – papildymas (*complementation*) ir modifikavimas (*modification*). Papildymu laikomi papildinio ryšiai, o papildinys apibrėžiamas kaip „sintaksinis elementas, išbaigiantis kito elemento sudaromą konstrukciją“ (Matthews 1997: 63). Modifikavimas apibūdinamas kaip „sintaksinės konstrukcijos tipas, kai su pagrindiniu dėmeniu eina jo nereikalaujamas elementas“ (Matthews 1997: 229).

Toks ryšių skirstymas dažniausiai taikomas veiksmažodiniams junginiams, juo paremta veiksmažodžio papildinių ir jo nereikalaujamų dėmenų – aplinkybių samprata. Daiktavardiniuose junginiuose papildinius skirti kiek sunkiau, bet užsienio lingvistikoje paplitęs požiūris, kad ir daiktavardžiai gali turėti savo argumentų – semantiškai reikalaujamų, bet sintaksiškai ne visada realizuojamų papildinių (Matthews 1981: 146–220).

Didelę teorinę reikšmę papildinių ir nereikalaujamų junginio dėmenų (modifikatorių) skyrimas turi generatyvinėje gramatikoje: naujesniuose generatyvinės gramatikos darbuose visų junginių struktūra paprastai aprašoma pagal universalų modelį – vadinamąją „X-bar“ teoriją, kurios pagrindus suformulavo Jackendoffas (Jackendoff 1977). Daiktavardžių nereikalaujami žodžiai, arba modifikatoriai, kai kuriuose generatyvinės gramatikos darbuose skirstomi į aplinkybes (*adjuncts*), pažyminius (*attributes*) ir determinantus (*determiners*), visi jie priešinami daiktavardžio reikalaujamiems žodžiams – papildiniams (Radford 1988: 167–217). Analizuodamas daiktavardines frazes generatyvinės analizės metodu, A. Radfordas nurodo, kad tiek papildiniai, tiek aplinkybės, pažyminiai ar determinantai gali būti fakultatyvūs daiktavardinės frazės nariai, tačiau aplinkybių ir pažyminių atveju pati tų frazių generavimo taisyklė yra fakultatyvi.

Lietuvių kalbos sintaksėje irgi būta bandymų skirti nuo daiktavardžio priklausomas sakinio dalis. Pavyzdžiui, išvestinių daiktavardžių valdomi kilmininkai (*eilėraščių rašymas, drobių audėja*) skirti nuo kitų nederinamųjų pažyminių ir laikyti papildiniais (Balkevičius 1963: 186). „Lietuvių kalbos gramatikoje“ visi nuo daiktavardžio priklausantys linksniai, prielinksninės konstrukcijos, bendratys, padalyviai laikomi nederinamaisiais pažyminiais, tačiau pažymima, kad kai kurie jų savo reikšme priartėja prie papildinių ar aplinkybių, o pažyminiais laikomi tik todėl, kad tiesiogiai nėra susiję su tariniu (Ulvydas, red., 1976: 418–428). V. Ambrazas, aptardamas veiksmažo-

dinių daiktavardžių junginius su kilmininku, išreiškia nuomonę, kad „tiktai transformacinės (resp. derivacinės) sakinio analizės lygmenyje kilmininkai, priklausantys nuo veiksmažodinių daiktavardžių (*saulės laida, rato sukimasis*), gali būti laikomi įtrauktų į sakinį antrinių tarinių veiksniais ar papildiniais“ (Ambrazas 1986: 34).

Iš apžvalgos matyti, kad sintaksinių ryšių samprata susijusi su pasirenkamais tų ryšių klasifikavimo kriterijais. Du ryšių būdus – valdymą ir šliejimą lietuvių kalbos sintaksėje linkstama skirti arba pagal priklausomojo dėmens formaliuosius rodiklius, arba pagal pagrindinio dėmens keliamą reikalavimą. Klasifikacija, remiama priklausomojo dėmens formos kriterijumi, paranki praktiškai, nes tarp valdymo ir šliejimo leidžia išvesti labai aiškią ribą. Vis dėlto ji nurodo ne tiek sintaksinius, kiek morfologinius ryšio skirtumus. Sintaksinių ryšių sampratai artimesnė ta lietuvių kalbotyros darbuose pateikiama klasifikacija, kuri yra orientuota į pagrindinį dėmenį, – į jo reikalavimą ar nereikalavimą tam tikro papildymo. Tačiau ji kelia nemaža prieštaravimų ir neaiškumų, nes neretai įpainiojamas dar ir formalusis kriterijus. Šiame straipsnyje to painiojimo bus vengiama – valdymas ir šliejimas bus skiriami tik pagal pagrindinio dėmens keliamą ar nekeliamą reikalavimą. Valdymu laikysime tokį ryšį, kai priklausomasis dėmuo prisijungia prie pagrindinio jo reikalaujamas, šliejimu – ryšį, kai priklausomasis dėmuo prisijungia prie pagrindinio jo nereikalaujamas. Tokią patikslintą valdymo ir šliejimo sampratą bus bandoma taikyti dabartinėje lietuvių kalboje gausiai vartojamiems daiktavardiniams junginiams. Skirsime dvejopus daiktavardinius junginius: 1) junginius, sudarytus valdymo būdu; 2) junginius, sudarytus šliejimo būdu. Šliejimą suprantant kaip nereikalaujamų dėmenų ryšį su daiktavardžiais ir nesiejant jo su priklausomojo dėmens formaliųjų rodiklių turėjimu ar neturėjimu, tokiu ryšiu iš esmės galima būtų laikyti ir derinimą. Vis dėlto derinimo ryšys turi specifinių bruožų, todėl jį reikalinga atskirai svarstyti.

2. VALDYMO BŪDU SUDARYTI DAIKTAVARDINIAI JUNGINIAI

2.1. Pagrindinio dėmens charakteristika

Valdyti, arba reikalauti tam tikro papildymo, turi polinkį tie daiktavardžiai, kurie yra padaryti iš valdymo ypatybe pasižyminčių žodžių. Vis dėlto tas polinkis sietinas ne tik su darybinėmis, bet ir su leksinėmis daiktavardžio ypatybėmis. Papildymo reikalingi ne visi vediniai, o tik tie, kurie turi abstrakčią reikšmę.

Polinkį valdyti pirmiausia išlaiko veiksmažodžių vediniai, einantys veiksmų (1–5) ar būsenų (6–8) pavadinimais, pvz.:

(1) *Iki galutinio* ***deklaracijos patvirtinimo*** *ji buvo neprieinama visuomenei* LR (R–V) 2001 11 22.

(2) *Drauge sumažėtų ir* ***parama*** *laikinajai* ***vyriausybei*** LR (R–V) 2001 11 22.

(3) *Po dviejų metų pertraukos atnaujintas nuvertėjusių rublinių indėlių* ***grąžinimas*** *pirmajai gyventojų* ***grupei*** LR 2002 01 12.

(4) *Z. B. prieštarauja Rusijos* ***įtraukimui į NATO Tarybą*** LR (R–V) 2001 12 08.

(5) *Nusikaltėliai pareikalavo* ***derybų su valstybe*** LR (R–V) 2001 01 06.

(6) *Vaikų* ***požiūris į gyvenimą*** *šiek tiek kitoks nei mano* L 2001 09.

(7) *A. L.* ***polinkis į*** *griežtą* ***retoriką*** *žinomas* LR (R–V) 2002 11 16.

(8) *Tyrinėtojai sieja darbuotojų* ***nenorą*** *ar* ***negalėjimą ateiti*** *į darbą su pačiu darbu susijusiais veiksniais* VP 2001 07–08.

Valdymo ypatybe pasižyminčių abstrakčiųjų daiktavardžių grupei priskirtini ir tie veiksmą ar būseną reiškiantys daiktavardžiai, kurie su veiksmažodžiais turi bendrą šaknį, pvz.:

(9) *Jis nusprendžia savo jėgas skirti* ***kovai su nusikalstamumu*** TVA 2002 05 04–10.

(10) *Kai spalį prasidėjo* ***karas su terorizmu****, Amerika davė H. K. ginklų bei maisto* TVA 2002 05 04–10.

(11) *Jis pademonstravo, kad JAV yra pasirengusios savo* ***karių aukoms*** *mūšio lauke* LR (R–V) 2001 10 17.

Valdymo ypatybę iš veiksmažodžių paprastai perima ir veiksmažodiniai daiktavardžiai, reiškiantys pamatiniu žodžiu pasakyto veiksmo atlikėją, pvz.:

(12) *Baltarusija yra pagrindinis karinės* ***ginkluotės tiekėjas*** *radikaliam islamo* ***pasauliui*** LR (R–V) 2002 12 12.

(13) ***Prieglobsčio prašytojų*** *skaičius Norvegijoje pastaraisiais metais išaugo septynis kartus* LR (R–V) 2002 11 17.

(14) *Vieną iš įtariamų* ***pasikėsintojų į*** *prezidento* ***brolį*** *ketvirtadienio vakarą į šiaurę nuo Majamio sustabdė kelių policija* LR 2002 01 12.

(15) *15-metis gimnazistas čia platino Lietuvos katalikų bažnyčios kroniką ir buvo aktyvus* ***kovotojas už Lietuvos laisvę*** TVA 2003 08 08–14.

Polinkį valdyti išlaiko daiktavardžiai, su įvairiais darybos formantais padaryti iš būdvardžių. Kai kurie tų būdvardžių yra pirminiai žodžiai (16), bet dažniausiai jie esti vediniai (17–19), polinkį valdyti perėmę iš pamatinių veiksmažodžių. Būdvardiniai daiktavardžiai žymi abstrakčią ypatybę, pvz.:

(16) *Pirmoji diskusija dėl elektros* ***brangimo*** *smulkiesiems* ***vartotojams*** *[...] įsiplieskė metų pabaigoje* R 2002 01 26.

(17) *Įkaitai pamažu pajunta sąlyginį* ***prieraišumą prie pagrobėjų*** LR 2002 11 26.

(18) *Sunku pasakyti, ar toks kovų intensyvėjimas susijęs su O. bin Ladenu ir Talibanu, kuris dar iki rugsėjo rodė ryškų* ***nepakantumą*** *kitoms* ***religijoms*** LR (R–V) 2001 12 29.

(19) *Šis faktas buvo pateiktas kaip Maskvos* ***palankumo Tbilisiui*** *ir atsisakymo daryti jam spaudimą pavyzdys* LR (R–V) 2001 10 20.

Priklausomojo dėmens reikalauja ir kai kurie daiktavardžiai, padaryti iš tokio dėmens reikalingų pirminių daiktavardžių. Vediniai čia žymi abstrakčią ypatybę, pvz.:

(20) *E. K. viešai pareiškė sustabdęs savo* ***narystę Tėvynės Sąjungoje*** *ir šios partijos* ***frakcijoje*** LR 1996 10 01.

(21) ***Europos narystė*** *atims iš mūsų nacionalinį suverenitetą* LA 1999 01 23.

(22) *Atrodė, kad* ***draugystė su fotografe*** *užgydė Rodo širdies žaizdas* LR (GB) 2002 08 31.

(23) ***Mašinų vagystės*** *– galvos skausmas pareigūnams* LR (S) 1999 01 22.

Paprastai priklausomojo dėmens reikalauja iš valdymo ypatybe pasižyminčio prieveiksmio *daug* padaryti daiktavardžiai, pvz.:

(24) *Per kratą mečetės komplekse pareigūnai aptiko* ***daugybę įkalčių*** LR (R–V) 2001 01 25.

(25) ***Daugumai*** *šių* ***asmenų*** *buvo pateiktas pirminis kaltinimas dėl pinigų rinkimo Palestinos ir Čečėnijos kovotojams* KP 2001 06.

Atskirai minėtini valdymo ypatybe pasižymintys tarptautiniai žodžiai, turintys lietuvišką (26, 27) ar nelietuvišką (28–34) darybos formantą. Jie gali būti suvokiami kaip veiksmų (26–30), būsenų (31), ypatybių (32) ar veikėjų (33, 34) pavadinimai.

(26) *Vyskupai pritarė tokios* ***parodos*** *ir* ***seminaro organizavimui*** LA 2001 10 02.

(27) *JAV* ***pajėgų dislokavimas*** *Vidurinėje Azijoje gali pakenkti Rusijos įtakai regione* LR 2001 10 27.

(28) *Po jos prasidėsianti* ***Irako okupacija*** *Jungtinėms Valstijoms atseis 200 mlrd. dolerių arba dar didesnę sumą* LR (R–V) 2001 11 16.

(29) *Buvo paliesti tik* ***integracijos į ES*** *klausimai* V 1997 12 06.

(30) *Tačiau anksčiau šį mėnesį Vašingtonas panaikino minėtas* ***sankcijas Pakistanui*** *ir* ***Indijai*** [...] LA 2001 10 02.

(31) *Tačiau staiga savivaldybėje atsirado didelė* ***nostalgija*** *tiems* ***laikams*** LR 1999 01 19.

(32) *Sekmadienį vėlai vakare netoli Frankfurto esančiame Gravenbriuche vykusiame susitikime vadovybė vieningai pritarė* ***D. Schipanski kandidatūrai*** LR 1999 01 26.

(33) ***Projekto koordinatorius*** *Lietuvoje R. L. trumpai priminė šio projekto istoriją* V 1999 07 30.

(34) *R. A. – Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos* ***orkestro dirigentas*** *– parašė dainos žodžius* [...] LR (S) 2001 12 15.

Kai kurie valdymo ypatybe pasižymintys tarptautiniai žodžiai neturi aiškaus darybos formanto, bet juos galima sieti su lietuviškais tokį formantą turinčiais abstrakčiaisiais daiktavardžiais, pvz.:

(35) *Vieno tokio* ***vizito į Pietų Afrikos Respubliką*** (plg. *kelionės į Pietų Afrikos Respubliką*) *metu Margaret prisipažino seseriai, kad paauglišKas susižavėjimas virto tikra meile* LR (GB) 2002 02 15.

(36) *Kol kas nestiprėja tik karinio* ***konflikto su Iranu*** (plg. *nesutarimo su Iranu*) *nuojautos* LR (R–V) 2003 01 18.

(37) *R. D. vertėsi* ***cigarečių kontrabanda*** *(*plg. *cigarečių gabenimu)* LR 2001 12 08.

Nurodyti tam tikrą priklausomąjį dėmenį gali reikalauti ir neišvestiniai daiktavardžiai. Tų dėmenų paprastai reikia daiktavardžiams, įvardijantiems asmenį pagal jo santykį su kitais asmenimis (38, 39) grupėmis (39, 40) ar organizacijomis (41). Tokiais atvejais reikia nurodyti, kieno atžvilgiu asmuo įvardijamas, pvz.:

(38) *Būsimasis* ***aktorės vyras*** *– Niujorko teatro vadybininkas 36 metų P. G.* LR (GB) 2001 12 29.

(39) *Pirmasis pabrolys buvo* ***jaunikio draugas*** *C. G., žymios britų politikų* ***šeimos narys*** LR (GB) 2001 12 29.

(40) *Elitinių specialiųjų pajėgų nedidelės grupės jau yra Afganistane ir pietinėje šalies dalyje bando užmegzti kontaktą su* ***genčių vadais*** LR (R–V) 2001 11 27.

(41) *Vis daugiau norvegų norėtų, jog Norvegija taptų* ***Europos Sąjungos nare*** LR 1998 12 19.

Priklausomųjų dėmenų reikalauja ir daiktavardžiai, žymintys kokią visumos dalį. Jie reikalauja nurodyti, kam ta dalis priklauso. Tokių daiktavardžių junginiuose su priklausomaisiais dėmenimis irgi galima įžiūrėti valdymą, pvz.:

(42) *Tai dar viena priežastis, dėl ko praėjusio šeštadienio įvykiai imperatoriaus šeimoje kone kiekvienam japonui tapo jo asmeninio* ***gyvenimo dalimi*** LR (R–V) 2001 12 08.

(43) *Tai yra sudėtingiausia ir pavojingiausia karybos* ***meno dalis*** LR (R–V) 2001 10 27.

(44) *Minkšti jų baldai apklostyti* ***avikailių gabalais*** M 1999 08.

(45) *Be to, geriausi Madonos kūriniai yra šokių muzikos žanro, o tai viena brandžiausių formų, kurioje aiškiai juntami Lotynų Amerikos ir juodaodžių* ***kultūros elementai*** TVA 2001 12 15–21.

Kai kurie tų daiktavardžių gali reikšti neapibrėžtą kiekį – tokiais atvejais jie dar labiau reikalauja papildymo, pvz.:

(46) *Nemažą* ***dalį pareiškimų*** *prieš Lietuvą yra parašę kaliniai* LR 2002 12 07.

Stipraus valdymo ypatybe pasižymi ir kiti neapibrėžtą kiekį (47, 48) ar kiekio matus (49, 50) žymintys daiktavardžiai, pvz.:

(47) *Nuo kada „Yankees" mėto* ***šūsnis popierių*** *nuo Pasaulio prekybos centro stogo?* LR (R–V) 2001 12 29.

(48) *O vadovas pastebės kitą dalyką: įstaigoje nebeliko kaltų, staiga atsirado* ***aibė padėjėjų*** VP 2000 12.

(49) *Klaipėdos specialiųjų tarnybų atstovai vakar nusprendė, kad būtina pašalinti* ***30 tonų*** *neaiškios kilmės cheminių* ***medžiagų*** LR 2001 11 17.

(50) *Mažai kitokio maisto valganti ūkininkė per savaitę sukerta po* ***30 kilogramų smėlio*** LR 2001 12 22.

2.2. Priklausomojo dėmens charakteristika

Minėti išvestiniai ir neišvestiniai daiktavardžiai paprastai valdo įvairius objektinės reikšmės linksnius ir nelinksniuojamas formas.

Iš valdomų objektinės reikšmės linksnių pirmiausia minėtinas objekto kilmininkas. Kilmininko raiška objektinės reikšmės daiktavardiniuose junginiuose būna paveldėta iš veiksmažodinio junginio (51, 52, 53), tačiau kartais ją yra įgiję veiksmažodinis junginys su galininku (54), naudininku (55) ar įnagininku (56, 57), pvz.:

(51) ***Harmonijos ilgesys*** *skatina ieškoti gryno dvasingumo* L 1998 06.

(52) ***Pagalbos ieškojimas*** *yra savotiška baimė, kad pats nesusitvarkysi* L 1998 08.

(53) ***Meilės poreikis*** *labai natūralus ir suprantamas* L 1998 06.

(54) *Viename iš dokumentų buvo užfiksuota, kad* ***krovinio gavėjas*** *Lietuvoje yra D. S. individuali įmonė* LA 1999 01 23.

(55) *Mergaitė, grįžusi iš mokyklos, pasakojo mamai apie mokykloje organizuojamą kelionę, apie* ***kelionės išlaidas****, maršrutą, draugų reakcijas* L 1998 06.

(56) *Šiuo metu „Status“ verčiasi nekilnojamojo* ***turto prekyba*** R 2000 12 29.

(57) ***Narkotikų prekeiviai*** *ar tarpininkai dažniausiai pirmąsias tabletes paaugliams duoda nemokamai* LA 2001 10 02.

Valdomi būna ir kilmininkai, reiškiantys kiekį ar vienarūšių daiktų sankaupą žyminčių daiktavardžių objektą. Lietuvių sintaksės darbuose jų reikšmės vadinamos objektinėmis (Ambrazas, red., 1997: 512–513) ar kiekybinėmis (Ulvydas, red., 1976: 202–203). Junginiai su tokiu kilmininku nėra produktyvūs, jų sudaroma tik su tam tikra apibrėžta daiktavardžių grupe, pvz.:

(58) *Kita vertus, skyrybomis baigiasi* ***38 procentai santuokų*** LR (R–V) 2001 11 10.

(59) *A. S. Naujuosius anksčiau sutikdavo su* ***būriu draugų*** LR (SA) 2001 12 29.

(60) *Praėjusios savaitės pabaigoje dėl skolų atliekų surinkėjams susikaupė* ***kalnai šiukšlių*** LR (S) 2001 10 27.

(61) *Ji kankina* ***begalę žmonių*** *visame pasaulyje* LA 1999 01 23.

Kai kuriems daiktavardžiams papildyti reikalingas objektinės reikšmės naudininkas. Jis atitinka veiksmažodinių ar būdvardinių junginių naudininką (62–66), galininką (67, 68), kartais – kilmininką (69), įnagininką (70), pvz.:

(62) *Kokių nuolaidų išsiderės V. Putinas už* ***nesipriešinimą*** *NATO* ***plėtrai*** *– dar nežinia* LR (R–V) 2002 01 12.

(63) *Kalbama, kad tai padaryti ją paskatino didėjantis amerikiečių* ***nepritarimas*** *jos žiauriems kovos* ***metodams*** LR (R–V) 2001 12 29.

(64) *Drauge neteisėtu būtų pripažintas ir susitarimas dėl Vilniaus krašto* ***grąžinimo Lietuvai*** LR (R–V) 2002 06 29.

(65) *Toks sprendimas leido pradėti jo* ***išdavimo Ispanijai*** *procedūrą* LR 1999 01 19.

(66) *Tokį JAV* ***palankumą Rusijai*** *kai kas aiškina pastaruoju metu padidėjusiais Vašingtono nesutarimais su savo sajungininkėmis Europoje* LR (R–V) 2001 12 22.

(67) *Mes labai skirtingos, bet mus jungia* ***meilė Viešpačiui*** L 1998 08.

(68) *Dar vienas svarbus sprendimas – JAV ekonominė* ***parama Rusijai*** LR 2001 11 17.

(69) *Psichologai spėja, jog pirminė* ***neapykanta O. bin Ladenui*** *galėjo virsti simpatija* LR (R–V) 2002 01 12.

(70) *Visuomenės* ***dėmesys*** *Japonijos katalikiškajai* ***šeimai*** *pastaraisiais metais blėso* LR (R–V) 2001 12 08.

Valdomas daiktavardinio junginio narys dažnai būna ir objekto (71–75) ar priemonės (76) įnagininkas, atitinkantis tokį įnagininką veiksmažodiniuose junginiuose, pvz.:

(71) *Tai – šio konflikto paradoksas:* ***grasinimas karu*** *gali atvesti į taiką* LR (R–V) 2003 01 25.

(72) *Po savižudiško skrydžio vaikino kišenėje buvo surastas jo* ***susižavėjimą O. bin Ladenu*** *įrodantis raštelis* LR (R–V) 2001 01 12.

(73) ***Nusivylimas*** *vyro ir moters* ***santykiais*** *aktorę lydi jau penkerius metus* LR (GB) 2002 08 31.

(74) *Tada itin padidėja* ***pasitikėjimas*** *valstybes teisiančiu Strasbūro* ***teismu*** LR 2002 12 07.

(75) *Tačiau 34 metų R. N. kankina nesutarimas – iš* ***prekiautojų žmonėmis*** *pinklių ištrūkusi duktė net jai nepasakoja, ką jai teko patirti* LR (GB) 2002 11 09.

(76) ***Važinėjimas automobiliu*** *Izraelio miestų gatvėmis – puikus būdas numesti svorio* L 1998 08.

Objektinės reikšmės prielinksninės konstrukcijos daiktavardžių irgi yra valdomos, pvz.:

(77) ***Bendravimo su klientais*** *subtilybių 75 metų siuvėjas išmoko per ilgus darbo metus* LR (GB) 2002 12 07.

(78) *69 procentai Rusijos gyventojų pritaria politiniam* ***suartėjimui su Jungtinėmis Valstijomis*** LR (R–V) 2001 12 08.

(79) *Netrukus po* ***pažinties su amerikiečiais*** *bendrijos skyrius buvo įkurtas ir Kaune* LR (GB) 2003 01 25.

(80) ***Kontaktų su*** *Lietuvos* ***musulmonais*** *ieško ir pabėgėliai iš islamo šalių* R 2002 02 23.

(81) *Karalienė aktyviai rėmė laivyno kūrimą ir tuo atvėrė kelią jūros* ***prekybai su Naujuoju pasauliu*** M 1988 08.

(82) *Atskirai reikėtų paminėti švedų* ***požiūrį į*** *vaikų* ***auklėjimą*** KP 2001 06.

Dažnai daiktavardžio reikalaujama, taigi valdoma, būna ir objektinė bendratis, pvz.:

(83) *Tačiau labiausiai kanadietis pabrėžė nemokėjimą ar* ***negalėjimą reklamuoti*** *savo šalies* LR 1996 11 27.

(84) *Tai – dar labiau išlavėjęs* ***gebėjimas sekti ir rūpintis*** *didžiųjų pasaulio mados namų diktuojamomis kryptimis* I 1999 12.

(85) *64 metų dvasininko* ***pomėgis važinėtis*** *dviračiu stebina tikinčiuosius* LR (GB) 2002 12 07.

(86) *Nesinori čia minėti apie* ***sunkumus*** *šiais laikais* ***gauti*** *nemokamą salę* 7MD 1995 12 15.

Be objektinės reikšmės žodžių, valdomais reikėtų laikyti ir kai kurių kitų reikšmių priklausomuosius dėmenis. Valdomu laikytinas kilmininkas, einantis su asmenį pagal kokį nors santykį įvardijančiais daiktavardžiais. „Lietuvių kalbos gramatikoje" toks kilmininkas skiriamas priklausymo santykius reiškiančių kilmininkų grupei. Jis dažniausiai jungiasi prie daiktavardžių *vadas, vadovas, tarnas, narys,* pvz.:

(87) *JAV mano, kad daugelis žmonių pastate buvo* ***talibų vadai*** LR 2001 12 29.

(88) *31 metų Ž. K. yra* ***armijos vadas*** R 2001 01 19.

(89) *Tiesa, pats H. K. tai neigia – matyt, nenorėdamas atrodyti silpnas ir esąs* ***JAV tarnas*** LR (R–V) 2001 12 22.

(90) *Visai neseniai žiniasklaida smagiai transliavo liberalo A. M. abejonę dėl to, ar reklamuodamas konservuotus agurkus „Geras vaizdelis"* ***Seimo narys*** *V. U. nenusižengė įstatymams* TVA 2001 12 15–21.

Valdomu laikytinas ir tas priklausymo kilmininkas, kuris eina su daiktavardžiais, žyminčiais visumos dalį, pvz.:

(91) *Avarija įvyko dėl to, kad sustojus miesto autobusui neatsargus keleivis staiga išbėgo į važiuojamąją* ***kelio dalį*** LR (S) 2001 12 22.

(92) *Priešininkų žudymas Artimuosiuose Rytuose jau tapo nuolatiniu politinių* ***žaidimų elementu*** LR 2001 10 20.

Nors *Lietuvių kalbos gramatikoje* visi aplinkybinės reikšmės žodžiai laikomi šliejamais, kai kuriems daiktavardžiams papildyti jie yra reikalingi. Taigi tam tikrais atvejais ir aplinkybinės reikšmės žodžius reikėtų laikyti ne šliejamais, o valdomais, pvz.:

(93) ***Gyvenimas*** *sodo* ***sklypuose*** *šiandien jau ne retenybė* N 2002 07–08.

(94) ***Nebuvimas darbe*** *daugelyje šalių yra pagrindinė atleidimo iš darbo priežastis* VP 2001 07–08.

(95) *Kultūros ministras G. K. po pustrečio mėnesio* ***buvimo*** *šiame* ***poste*** *surengė spaudos konferenciją* R 2001 01 19.

(96) *Tai ir buvo pagrindinė jų* ***išvykimo iš Rusijos*** *priežastis* LR (R–V) 2002 09 17.

(97) *Pavojus paskelbtas likus kelioms valandoms iki JAV specialiojo pasiuntinio E. Z.* ***atvykimo į Izraelį*** R 2002 01 04.

Valdymą skiriant pagal pagrindinio dėmens keliamą reikalavimą, tokiais pat valdomais reikėtų laikyti ir tuos aplinkybinius žodžius, kurie yra reiškiami nekaitomomis formomis – prieveiksmiais. Daiktavardiniai junginiai su prieveiksmiais vartojami labai retai, pvz.:

(98) ***Įsitvirtinimas ten*** *atvers kelią tarptautinei pagalbai* LR 2001 12 15.
(99) *Dabar neplanuoju, kaip atrodys mano* ***gyvenimas svetur*** LR 2001 12 29.

Nors visų aptartų daiktavardinių junginių priklausomieji dėmenys daiktavardžiams yra reikalingi kaip jų reikšmę papildantys žodžiai, jie, skirtingai nuo veiksmažodžio papildinių, sakinyje labai dažnai gali būti praleidžiami, pvz.:

(100) *Net ir netekdamas artimos* ***patarėjos*** *Dž. V. Bušas teigė džiaugiąsis, kad moteris nusprendė pirmenybę teikti šeimai* R 2002 04 25.
(101) *Pagrindinis kandidačių ir ES valstybių nesutarimų objektas – finansinė pagalba naujoms* ***narėms*** LR 2002 12 07.

Šiuose sakiniuose daiktavardžiai *patarėja, narys,* šiaip jau linkę reikalauti tam tikro papildymo, neturi prisijungę juos papildančių kilmininkų – jie numanomi iš konteksto: *Dž. V. Bušo patarėja* (100), *ES narės* (101). Kitais atvejais tie priklausomieji nariai praleidžiami vengiant pasikartojimų, pvz.:

(102) *Artimiausia* ***JAV prezidento*** *Džordžo V. Bušo patikėtinė Karen Hjus pranešė paliksianti įtakingas pareigas Baltuosiuose rūmuose ir grįšianti namo į Teksasą. Teksasietė, viena iš* ***prezidentui*** (plg. *JAV prezidentui*) *artimų žmonių, dirbusių su juo dar Teksaso valstijoje, teigia nebegalinti pakelti namų ilgesio ir norinti praleisti daugiau laiko su šeima* R 2002 04 25.

3. ŠLIEJIMO BŪDU SUDARYTI DAIKTAVARDINIAI JUNGINIAI

3.1. Pagrindinio dėmens charakteristika

Atskiro papildymo paprastai nereikalauja konkrečiosios reikšmės neišvestiniai daiktavardžiai.

Įvairūs žodžiai prie lietuviškų (103–106) ar tarptautinių (107) daiktavardžių, reiškiančių konkretų daiktą, yra šliejami, pvz.:

(103) *Žvelgėme į choristus – išraiškingus jų* ***veidus plačiomis nosimis*** *ir* ***lenktomis lūpomis*** LR (GB) 2002 01 12.
(104) *Publikos ovacijas sukėlė trumpučiai žydros* ***zomšos švarkai paslėptu užsegimu*** LR (S) 200 07 07.
(105) *Nuo praėjusių metų rudens R. J. retą dieną beiškeldavo koją iš* ***namų Nemenčinėje,*** *kur gyvena su mylima kate Luse.* ***Butą Vilniuje*** *ji paliko dukrai* R 2002 02 23.
(106) *Lietuvos pašto pervežimo centre pastebėtos devynios įtartinos* ***dėžės iš Irano*** *gali būti ir paprasčiausi privatūs siuntiniai* LR 2001 12 08.
(107) *Netrukus ekranuose pasirodys dar vienas* ***filmas su Ali Later*** *„Džėjus ir Tykusis Bobas duoda atkirtį“* TVA 2001 11 10–16.

Papildomos informacijos nereikia ir asmenis žymintiems daiktavardžiams, ypač tada, kai jie tų asmenų neįvardija pagal kokį nors santykį, pvz.:

(108) *Užvakar galima buvo sutikti* ***merginą*** *baltais* ***angelo sparnais*** LR (S) 2000 12 02.
(109) ***Doro veido vaikinas*** *„Beno dienoraštyje" vaidina neklaužadą stačioką* TVA 2000 01 29–02 04.
(110) *Tokios pypkės tinka* ***išdidžios laikysenos žmonėms*** LA 1999 01 23.
(111) ***Puštūnai iš Pakistano*** *ginkluoti senais šautuvais* LR (R–V) 2001 11 10.
(112) *Pasak draugų,* ***25 metų Nikolė*** *prarado kantrybę dar prieš Kalėdas* R 2001 01 19.

Įvairūs žodžiai šliejami ir prie išvestinių konkrečiųjų – daiktą (114), vietą (114, 115) ar asmenį (116, 117) žyminčių daiktavardžių, pvz.:

(113) *JAV ir Didžiosios Britanijos lėktuvai apšaudė* ***taikinius*** *Bagdado* ***priemiesčiuose*** LR 1999 02 27.
(114) *Ji teigė, kad* ***parduotuvė*** *miesto* ***centre*** *formuoja bendrovės įvaizdį* LR (S) 2002 11 16.
(115) *Kiekvieną trečiadienio vakarą jis skuba į* ***pranciškonų vienuolyną Kaune*** LR (GB) 2003 01 25.
(116) *Apklausiami visi* ***lankytojai iš Artimųjų Rytų*** LR (R–V) 2001 12 15.
(117) ***TV žurnalisto iš Vokietijos*** *manymu, tai neetiška* LR (R–V) 2002 08 17.

Tam tikros reikšmės žodžiai šliejami ne tik prie konkrečiųjų žodžių, bet ir prie veiksmažodžių abstraktų. Tie abstraktai gali būti lietuviški (118–120) ar tarptautiniai žodžiai (121–123), pvz.:

(118) *Šį statusą jie turėtų iki būsimų tiesioginių Europos Parlamento* ***rinkimų 2004-ųjų vasarą*** LR 2002 11 29.
(119) *J. W. vis dėlto pareiškė iš esmės pritariąs prezidento George'o W. Busho Aljanso vizijai, išsakytai* ***kalboje Varšuvoje birželio mėnesį*** LR 2001 12 29.
(120) ***Gatvių kautynės*** *nusineštų tūkstančius gyvybių* LR (R–V) 2003 01 25.
(121) *Kova su* ***korupcija muitinėse*** *yra akivaizdi* D 1997 11 14–20.
(122) *Penktadienį Londone rengiamas susitikimas, skirtas* ***krizei Kosove*** LR 1999 01 29.
(123) *Mat didelės* ***sausumos operacijos*** *metu gali būti nukauta daug civilių* LR (R–V) 2001 10 20.

3.2. Priklausomojo dėmens charakteristika

Konkrečiosios ir abstrakčiosios reikšmės daiktavardžiai dažnai nereikalauja aplinkybinės reikšmės žodžių.

Šliejamas paprastai būna vietos reikšmės vietininkas (124–126), kilmininkas (127) ar prielinksninės konstrukcijos (128), pvz.:

(124) *Paskutinis prieš mirtį sukurtas E. Z. kūrinys 1996 m. pelnė visus svarbiausius bulgarų filmų* ***festivalio Varnoje*** *apdovanojimus* 7MD 1997 01 03.

(125) *Gubernatorius nuvežtas į* ***ligoninę*** *sostinėje* ***Ankaroje*** LR 1999 03 06.

(126) *Ši prašmatni* ***parduotuvė*** *Maskvos* ***centre*** *yra jos vyro nuosavybė* LR (S) 1999 01 29.

(127) *Vis dėlto* ***Šanchajaus susitikimas*** *buvo naudingas Kinijai* LR (R–V) 2001 10 27.

(128) *Vašingtonas delsė pradėti talibų* ***pozicijų už Kabulo ribų*** *bombardavimą* LR (R–V) 2001 10 27.

Prie daiktavardžių šliejami ir įvairūs žodžiai, turintys laiko (129), būdo (130–132) ar priežasties (133, 134) aplinkybių reikšmę, pvz.:

(129) *Pora kėlė taures už* ***sėkmę 2003-iaisiais*** LR(GB) 2003 01 18.

(130) *Vyras* ***miegą*** *gryname* ***ore*** *vadina geriausiu poilsiu* LR (GB) 2002 12 07.

(131) *Viešas konkursas ar kvalifikaciniai egzaminai gali būti vykdomi kaip* ***apklausa žodžiu, raštu*** *arba* ***testavimo būdu*** D 1999 10 20.

(132) *Daugelis žmonių nelaimės vietą Šveicarijoje paliko* ***per*** *apsauginį* ***tunelį su*** *nepriklausomomis apšvietimo, ventiliacijos* ***sistemomis*** LR 2001 10 27.

(133) *Tokioje prabangioje aplinkoje* ***stresus dėl verslo*** *Kinijoje patyrę užsieniečiai turėtų pailsėti* LR 1999 11 21.

(134) *Po* ***konflikto dėl reformų*** *šalyje atsirado du parlamentai* LR 2000 01 29.

Šliejamos ir tos prielinksninės konstrukcijos, kurios turi gryną pažymimąją reikšmę, pvz.:

(135) *„Orbita" anuomet Sovietų Sąjungoje kurį laiką buvo vienintelis naktinis* ***baras su*** *įslaptintu* ***striptizu*** LR 2002 01 12.

(136) *Susitikę žvilgsniai yra šis tas daugiau negu* ***romano su apalpimais ir žavingais veikėjais*** *pradžia* LR 2001 10 13.

Lietuvių kalbos sintaksėje įsigalėjusi tradicija valdymą įžvelgti visuose daiktavardiniuose junginiuose su kilmininku. Lemiamu veiksniu tokiais atvejais, matyt, laikoma priklausomojo dėmens turima linksnio forma. Pagrindinio dėmens keliamo reikalavimo atžvilgiu valdomais galėtų būti laikomi tik tie kilmininkai, kurie eina su tam tikrais valdymo ypatybe pasižyminčiais daiktavardžiais. Visi kiti kilmininkai pagrindinio dėmens nėra reikalaujami. Ypač tai pasakytina apie kilmininkus, „Lietuvių kalbos gramatikoje" vadinamus nusakomaisiais. Prie pagrindinio dėmens tokie nusakomieji kilmininkai jungiami kaip būdvardiniai žodžiai, juos dažnai ir galima pakeisti būdvardžiais, pvz.:

(137) *Jokia kita pasaulio tauta neturi tokios kompleksiškos* ***vokalo muzikos*** (plg. *vokalinės muzikos*) LR (GB) 2002 01 17.

(138) *Ko gero, nė vienam pasaulio lyderiui* ***teroro išpuoliai*** (plg. *teroristiniai išpuoliai*) *Niujorke ir Vašingtone neatnešė tiek naudos kiek A. Lukašenkai* LR (R–V) 2002 01 12.

(139) *Atvykėlius pasitiko apie 300* ***vietos gyventojų*** (plg. *vietinių gyventojų*) LR (R–V) 2001 10 20.

Kiti nusakomieji kilmininkai artimi aplinkybinės reikšmės linksniams ar prielinksninėms konstrukcijoms, taigi jų ryšiai su daiktavardžiu turėtų būti traktuojami vienodai. Tokius kilmininkus dažnai galima pakeisti aplinkybinės reikšmės linksniais ar prielinksninėmis konstrukcijomis, pvz.:

(140) *Dar keli žmonės žuvo strategiškai svarbioje* ***kalnų perėjoje*** (plg. *perėjoje kalnuose*) *į vakarus nuo Kabulo* LR 2001 11 10.

(141) *Mat didelės* ***sausumos operacijos*** (plg. *operacijos sausumoje*) *metu gali būti nukauta daug civilių* LR (R–V) 2001 10 20.

(142) *Jugoslavijos vyriausybė paskelbė, kad yra pasirengusi derėtis su visais* ***Kosovo krizės*** (plg. *krizės Kosove*) *dalyviais* LR 1999 01 29.

(143) ***Ledo šokių*** (plg. *šokių ant ledo*) *meistrai M. D. ir P. V. iki šiol retai spėdavo grįžti namo sutikti Naujųjų* R (B) 2002 12 28.

Kilmininkų, turinčių vardo reikšmę, ryšiai su daiktavardžiais irgi laikytini šliejimu, nes tokie kilmininkai irgi nėra reikalaujami. Jie tik apibūdina daiktavardį, nurodo šalutinę informaciją, pvz.:

(144) *Tokį fontaną* ***Rotušės aikštėje*** *įsivaizdavo V. T.* LR (S) 2001 12 22.

(145) *Kitą kūrinį atidaviau* ***„Tyto alba“ leidyklai*** LR 2002 11 17.

(146) ***„Infobalt“ paroda*** *šiemet* ***„Litexpo“ rūmuose*** *rengiama aštuntą kartą* R 2001 10 25.

(147) *Būdamas dvidešimtmetis A. Š. pasiekė savo kaip kultūristo šlovės viršūnę – iškovojo* ***„Misterio visata“ titulą*** VŽ 2001 08 01.

Daiktavardžiai nereikalauja ir subjekto kilmininko, taigi toks kilmininkas irgi gali būti laikomas šliejamu, pvz.:

(148) *Žiniasklaidoje pasirodė ne mažiau mįslinga žinia apie neva planuojamą* ***S. Husseino pasitraukimą*** *į tremtį* LR 2003 01 08.

(149) *Po šio* ***politiko pergalės*** *rinkimuose Loreta ketina ir toliau rūpintis jo išvaizda* LR (GB) 2003 01 25.

Nors *Lietuvių kalbos gramatikoje* nepateikiama šliejamųjų bendračių pavyzdžių, daiktavardžių nereikalaujamas paskirtį ar tikslą reiškiančias bendratis reikėtų skirti nuo objektinių ir laikyti šliejamomis, pvz.:

(150) *Šalia – du* ***bakai*** *su vandeniu* ***nusiplauti*** *rankas* (=*rankoms*) LR 1995 08 03.

(151) *LDDP ir jos satelitai turi daug* ***mechanizmų manipuliuoti*** *rinkėjų sąmoningumui* (=*-u*) LM 1995 12 14.

(152) *E. S. G. įkūrė* ***asociaciją tirti*** *klaidingus teismo nuosprendžius* P 1996 12 03.

Prie daiktavardžių šliejami ir padalyviai, pvz.:

(153) *Tai buvo labai svarbus* ***žingsnis stiprinant*** *naujo pobūdžio JAV ir Rusijos santykius* LR 2001 11 17.

(154) *Vis dėlto labiausiai T. T. sužavi skaitytoją* ***atkaklumu skinantis*** *kelią į šou viršūnes*
LM 1996 11 16.

(155) *Rusija viena pirmųjų pareiškė apie savo* ***paramą JAV kovojant*** *su terorizmu*
LR (R–V) 2001 12 22.

4. IŠVADOS

Lietuvių kalbos sintaksėje vyrauja dvejopas sintaksinių ryšių skirstymas: 1) klasifikacija pagal priklausomojo dėmens formą; 2) klasifikacija, paremta pagrindinio dėmens ypatybe reikalauti papildymo. Klasifikacija pagal priklausomojo dėmens formą leidžia nubrėžti griežtą ribą tarp valdymo ir šliejimo, bet iš esmės ji nėra sintaksinė. Klasifikacija pagal pagrindinio dėmens keliamą reikalavimą žymi sintaksinius ryšių skirtumus, tačiau neleidžia aiškiai skirti valdymo ir šliejimo, nes nėra atsieta nuo formaliųjų priklausomojo dėmens skirtumų. Šiame straipsnyje ta klasifikacija tikslinama atsisakant formaliųjų kriterijų maišymo. Valdymo ir šliejimo skyrimo kriterijumi pasirinkus pagrindinio dėmens reikalavimą ar nereikalavimą papildymo, kai kurių daiktavardinių junginių ryšiai šiame straipsnyje traktuojami kitaip nei įprasta lietuvių kalbos sintaksės darbuose: valdymas įžvelgiamas kai kuriuose daiktavardiniuose junginiuose, turinčiuose aplinkybinės reikšmės priklausomąjį dėmenį – linksnį, prielinksninę konstrukciją ar prieveiksmį, prie šliejimo būdu sudarytų junginių grupės skiriami daiktavardiniai junginiai, kurių priklausomasis dėmuo yra nusakomasis ar subjekto kilmininkas.

Aptarus daiktavardinius junginius pagal jų dėmenis siejantį ryšį, išryškėjo valdymo ir šliejimo būdu sudarytų junginių pagrindinio ir priklausomojo dėmens charakteristikos. Reikalauti tam tikro papildymo, arba valdyti, dažniausiai yra linkę išvestiniai abstrakčiosios reikšmės daiktavardžiai, o tokio papildymo nereikalauja konkrečiosios reikšmės daiktavardžiai, kurie gali būti tiek išvestiniai, tiek neišvestiniai. Valdomi dažniausiai būna objektinės reikšmės žodžiai, kai kurie aplinkybinės ir priklausymo reikšmės žodžiai, šliejami – aplinkybinės, nusakomosios ir pažymimosios reikšmės žodžiai, taip pat paskirtį ir tikslą reiškiančios bendratys.

SUTRUMPINIMAI

D – Dienovidis (savaitraštis)
I – Ieva (žurnalas)
KP – Kelionės ir pramogos (žurnalas)
L – Laima (žurnalas)
LA – Lietuvos aidas (dienraštis)
LM – Literatūra ir menas (savaitraštis)
LR – Lietuvos rytas (dienraštis)
LR (GB) – Gyvenimo būdas („Lietuvos ryto" priedas)
LR (R–V) – Rytai – Vakarai („Lietuvos ryto" priedas)
LR (S) – Sostinė („Lietuvos ryto" priedas)
LR (SA) – Sporto arena („Lietuvos ryto" priedas)
LŽ – Lietuvos žinios (dienraštis)

M – Moteris (žurnalas)
N – Namas, kuriame gyvenu (žurnalas)
7MD – 7 meno dienos (savaitraštis)
P – Panelė (žurnalas)
R – Respublika (dienraštis)
R (B) – Brigita („Respublikos" savaitinis priedas)
TVA – Televizijos antena („Lietuvos ryto" savaitinis priedas)
V – Veidas (savaitinis žurnalas)
VP – Vadovo pasaulis (žurnalas)
VŽ – Vakaro žinios (dienraštis)

LITERATŪRA

AMBRAZAS, V. 1986: Lietuvių kalbos sakinio sintaksinės ir semantinės struktūros vienetai. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 25, 4–44.

AMBRAZAS, V., red., 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

BALKEVIČIUS, J. 1963: *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

JACKENDOFF, R. 1977: *X-bar Syntax: A Study of Phrase Structure*, Cambridge: MIT Press.

KALINAUSKAS, J. 1961: Žodžių junginys kaip sintaksės objektas. *Tarybinė mokykla* 5, 31–39.

KALINAUSKAS, J. 1972: *Lietuvių kalbos žodžių junginių sintaksė*, Vilnius.

LABUTIS, V. 1976: *Žodžių junginių problemos*, Vilnius: Vilniaus universitetas.

LABUTIS, V. 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė,* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

MATTHEWS, P. H. 1981: *Syntax*, Cambridge: University Press.

MATTHEWS, P. H. 1997: *Concise Dictionary of Linguistics,* Oxford–New York: Oxford University Press.

RADFORD, A. 1988: *Transformational Grammar: A First Cource,* Cambridge: University Press.

SIRTAUTAS, V. 1981: *Sakinio dalys*, Kaunas: Šviesa.

SIRTAUTAS, V., GRENDA, Č. 1988: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Mokslas.

SLIŽIENĖ, N. 1986: Lietuvių kalbos veiksmažodžių valentingumas ir sintaksinė klasifikacija. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 25, 45–96.

SLIŽIENĖ, N. 1994: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

SLIŽIENĖ, N. 1998: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas* 2 (1), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

ULVYDAS, K., red., 1976: *Lietuvių kalbos gramatika* 3, Vilnius: Mokslas.

Ramunė Vaskelaitė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, 2055 Vilnius, Lietuva
ramune@lki.lt

Gauta 2003 04 08